

Oorlog zonder vrienden

Hoe eenzaam kun je
zijn wanneer iedereen
je afwijst?

lessuggesties

Over het boek:

De vader van Arnold kiest tijdens de Tweede Wereldoorlog de kant van de Duitsers. Arnold zelf zit bij de Jeugdstorm, een Duitse jeugdvereniging. Hij wordt hierom gepest en getreiterd door zijn klasgenoten, ze noemen hem een verrader. Arnold twijfelt aan de Duitse-propaganda, maar thuis kan hij hierover niet praten en op school vertrouwen ze hem niet. Eenzaam zoekt hij zijn eigen weg...

Over de schrijver:

Evert Hartman werd op 12 juli 1937 te Dedemsvaart geboren. In 1947 verhuisde hij met zijn familie naar Kampen. Na zijn eindexamen H.B.S. ging hij eerst in militaire dienst, en begon in 1958 aan zijn studie sociale geografie aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Deze studie sloot hij in 1965 af met een doctoraal examen. Maar ondertussen was hij al begonnen met lesgeven in Hoogeveen. Hij was daar leraar aardrijkskunde tot 1992. Daarnaast wijdde hij zich volledig aan het schrijven. Op donderdag 7 april 1994 overleed hij in zijn woonplaats Hoogeveen.

Als jongen van zestien jaar wilde Evert Hartman al verhalen schrijven. Voorzichtig begon hij met het schrijven van korte verhalen voor 'eigen gebruik'. Zijn eerste boeken waren avonturenromans voor volwassenen, zoals Signalen in de nacht, dat zich afspeelt tegen het decor van de Duitse bezetting.

In 1978 begon hij met het schrijven van jeugdboeken. In 1979 verscheen Evert Hartmans eerste jeugdboek Oorlog zonder vrienden, dat onmiddellijk geweldig populair werd. Het boek werd bekroond door vele kinderjury's en ontving de Europese jeugdboekenprijs voor actuele literatuur, Padua 1980.

Meer informatie op: www.lemniscaat.nl

Thema's: alleen zijn, familie, NSB, pesten, propaganda, Tweede Wereldoorlog, twijfel, verliefd, verzet

De lessuggesties passen bij de volgende vakken: Duits, geschiedenis, levensbeschouwing, maatschappijleer, Nederlands

Lessuggesties

Doelgroep: 'Oorlog zonder vrienden' is geschikt voor 12+. Onderstaande opdrachten zijn bedoeld voor leerlingen van klas 1 tot en met klas 3 van het VO.

Tijdsinvestering: Afhankelijk van de gekozen opdrachten variërend van een half lesuur tot meerdere uren.

Uitvoering: Klassikale of individuele start, vervolginvulling zowel individueel als in groepjes mogelijk.

Introductie

Verdeel de leerlingen in groepjes van drie en laat ze een bekend sprookje kiezen, bijvoorbeeld Assepoester, Sneeuwwitje of Roodkapje (U kunt ook zelf een sprookje kiezen en dat voorlezen). Laat de leerlingen daarna een korte samenvatting opschrijven van dat sprookje en een tekening maken van de hoofdpersoon (de goede) én van de slechterik van het sprookje. Vergelijk de tekeningen van de verschillende groepjes en kijk of er een overeenkomst is tussen de hoofdpersonen en de slechteriken. Vraag dan aan de leerlingen om het sprookje opnieuw te schrijven, maar dan vanuit het gezichtspunt van de slechterik. Hoe wordt het sprookje dan? Laat een aantal groepjes hun verhaal voorlezen.

Introduceer daarna het onderwerp 'Tweede Wereldoorlog' en vraag aan de leerlingen wie er 'goed' en wie er 'slecht' waren tijdens de oorlog.

Leid daarna het boek *Oorlog zonder vrienden* in. Veel boeken en films die over de Tweede Wereldoorlog gaan worden verteld vanuit het gezichtspunt van iemand die bij het verzet hoorde of die aan de kant van de geallieerden vocht. *Oorlog zonder vrienden* is een uitzondering daarop, want in dit boek wordt de oorlog beschreven door iemand die bij de NSB hoorde. De NSB was een politieke partij die het eens was met de denkbeelden van de nationaal socialistische partij in Duitsland en aanhangers van de partij steunden de Duitse bezetter. Na de oorlog werden de leden van de NSB opgepakt, gevangen gezet en berecht: dit ging er vaak hardhandig aan toe. Vaak zien we NSB'ers als landverraders, maar in *Oorlog zonder vrienden* krijgen we een beetje inzicht in waarom mensen ervoor kozen om zich bij de NSB aan te sluiten.

Als een van de leerlingen het boek al gelezen heeft, kunt u er ook voor kiezen om die een korte presentatie over het boek te laten geven. Let erop dat er niet teveel van het verhaal wordt verraden maar dat de sfeer wel goed wordt overgebracht.

Uitvoering.

Maak een keuze uit de onderstaande lessuggesties en leid deze in bij de leerlingen.

De moeilijkheidsgraad van de lessuggesties wordt aangeduid met de volgende symbolen:

Suggestie 1: Fragmenten

In bijlage 1 staan 2 fragmenten uit het boek met bijbehorende vragen. Lees de fragmenten uit het boek en beantwoord de vragen.

Suggestie 2: Leesverslag

Lees het hele boek *Oorlog zonder vrienden* en maak er een leesverslag van. In bijlage 2 vind je een format voor een leesverslag. Overleg met je docent of deze lijst voldoet aan de eisen die hij stelt aan een leesverslag.

Suggestie 3: Politieke partij

Arnolds vader is lid van de NSB, de Nationaal Socialistische Beweging, een politieke partij die van 1933 tot en met 1945 actief was. De ideologieën van deze partij waren gebaseerd op het nationaalsocialisme, zoals die in Duitsland. De NSB bestaat niet meer, maar er zijn in Nederland heel veel verschillende partijen met elk hun eigen ideeën over hoe de zaken in Nederland geregeld (zouden) moeten worden.

Opdracht:

Je gaat samen met drie klasgenoten een eigen politieke partij oprichten. Van je docent krijg je te horen wat je precies moet doen.

- De leerlingen gaan in groepjes van vier hun eigen politieke partij oprichten op basis van de kernwaarden van een rechtsstaat, namelijk vrijheid, solidariteit en gelijkwaardigheid. Gebruik [deze opdracht](#) van Prodemos. (De opdracht is bedoeld als klassikale opdracht, maar kan door oudere leerlingen ook heel goed zelfstandig gemaakt worden.)

Suggestie 4: Propaganda

In tijden van oorlog is het voor een regering belangrijk dat het hele land hetzelfde denkt over de vijand: anders ontstaat er onenigheid tussen de mensen en dat is niet handig in zo'n lastige tijd. Daarom verspreidt de regering in een oorlog vaak posters waarop bepaalde ideeën gedeeld worden of oproepen gedaan worden.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden er veel van die propaganda-posters gemaakt: op [de site](#) van het Nederlands Verzetsmuseum kun je een aantal bekijken. Omdat Nederland bezet werd door de Nazi's was er veel propaganda-materiaal dat opriep de Duitse standpunten te steunen.

Op de volgende Wikipedia-sites vind je een aantal [Britse](#) en [Amerikaanse](#) posters die tegen het Nazisme zijn. De Amerikaanse posters richten zich ook tegen de Japanners.

Opdracht:

Je kunt je misschien wel voorstellen dat deze posters best effectief waren. Maak daarom zelf twee propaganda-posters die te maken hebben met een actueel probleem: het klimaat. Maak er eentje die jongeren zal aanspreken en eentje die volwassenen meer zal aanspreken.

Denk aan de volgende elementen als je de posters maakt.

- Een pakkende slogan
- Krachtige woorden
- Inspelen op emoties
- Humor
- Gebruik van lettertype en -grootte
- Kleurgebruik

Suggestie 5: een brief / e-mail in het Duits

Op de school van Arnold gaan leraren die anders klassieke talen, geschiedenis of Engels geven opeens de lessen Duits verzorgen. Ze doen dit omdat ze zijn opgeroepen voor de Arbeitseinsatz, maar als ze leraar Duits zijn dan zijn ze daarvan vrijgesteld.

Opdracht:

Aan het einde van het vorige schooljaar is jullie lievelingsdocent Duits, dhr. Mulder, met pensioen gegaan. Hij was wel een beetje streng, maar had ook een

heel fijn gevoel voor humor. Hij vertelde ook wel eens over zijn hobby's: wandelen in de bergen, vissen en gitaar spelen. Omdat hij van je eiste dat je Duits sprak en heel veel leuke opdrachten verzond, heb je in heel korte tijd heel veel geleerd. Jullie nieuwe leraar is wel aardig en je leert ook wel veel, maar je mist je oude leraar toch een beetje. Je besluit om hem eens een briefje / miltje te sturen in het Duits natuurlijk.

Verwerk de volgende elementen in je brief / e-mail.

- Stel jezelf voor en vertel waarom je schrijft.
- Herinner hem aan een of twee leuke voorvallen die tijdens zijn lessen zijn gebeurd. (Weet u nog...)
- Vraag of hij het naar zijn zin heeft nu hij met pensioen is en of hij veel tijd aan zijn hobby's besteedt.
- Vertel iets over de nieuwe leraar en diens lessen.
- Wens je oude leraar veel geluk toe en vraag of hij nog eens langskomt op school.

Begin en eindig je brief op de juiste wijze (datering, adressering, aanhef en slot). Verwerk alle punten die in de opdracht gegeven zijn. Gebruik 200-250 woorden.

- De docent Duits bepaalt de eisen die worden gesteld aan de vorm van de brief

Suggestie 6: Communisme

Een van de redenen waarom de vader van Arnold zich heeft aangesloten bij de NSB is dat hij erg bezorgd dat het communisme, de politieke ideologie van de Russen, zijn opmars zal maken richting het Westen. De Nazi's hebben een tijd lang tegen de Russen gevochten om het bolsjewisme – een andere term voor het communisme - de kop in te drukken, maar verloren die strijd in februari 1943.

Opdracht:

Maak een muurkrant over het communisme. Wat zijn de ideeën van deze politieke stroming? Wie waren de grondleggers van het communisme? Hoe ontwikkelde het communisme zich? Hoe was het leven onder het communistische regime? Wie waren/zijn bekende communistische leiders? Welke landen zijn momenteel nog communistisch? Wat is/ was de grootste kritiek op het communisme?

Suggestie 7: Uniform

De jongeren die bij jeugdstorm zaten hadden allemaal hetzelfde uniform. De jongens droegen een zwarte korte broek, een wit overhemd en zwarte stropdas en de meisjes droegen een zwarte rok tot op de knie, met een wit overhemd en ook een zwarte stropdas. (Op de site [beeldbankwo2](https://beeldbankwo2.nl) kun je foto's vinden van jongeren in hun jeugdstorm-uniform.)

Arnold heeft ook zo'n uniform en hij moet dat van zijn vader dragen tijdens de verjaardag van Anton Mussert, de leider van de NSB, maar Arnold vindt dat maar niks. Hij vindt het prima om het aan te hebben bij de jeugdstorm, maar niet op school, dan wordt hij alleen maar gepest.

Opdracht:

In deze opdracht ga je nadenken over het gebruik van uniformen en je gaat er ook zelf een paar ontwerpen.

- Bij welke beroepen is het gebruikelijk dat de werknemers een uniform dragen? Maak een lijst van beroepen en beschrijf hoe het uniform eruit ziet en leg daarna uit waarom deze mensen een uniform (moeten) dragen.
- Bij welke beroepen dragen mensen geen uniform, maar zou dat misschien wel een goed idee kunnen zijn. Ontwerp een uniform voor deze beroepsgroep.
- Stel je voor dat er bij jou op school een schooluniform zou worden ingevoerd, hoe vind je dat die eruit moet komen te zien?

Presenteer je resultaten in de vorm van een Leporello.

- Informatie over het maken van een [Leporello](#)

Suggestie 8: Jodendom

Zoals je waarschijnlijk weet vond in de Tweede Wereldoorlog Jodenvervolging plaats. Eerst mochten de Joden veel dingen niet meer doen, later werden ze opgepakt en naar concentratiekampen gebracht waar ze werden vermoord. Wat weet jij eigenlijk van het Jodendom?

Opdracht:

Maak een lapbook over het Jodendom. Zorg ervoor dat de volgende aspecten aan bod komen:

- _ verschillende stromingen binnen het Jodendom
- belangrijke mensen binnen het Jodendom
- in welke landen wonen de meeste Joden
- wat zijn belangrijke plaatsen voor het Jodendom
- hoeveel aanhangers heeft het Jodendom
- wat is de oorsprong van het Jodendom (wanneer is het begonnen)
- wat zijn belangrijke leefregels van het Jodendom
- wat zijn de belangrijke rituelen
- welke feestdagen zijn er en wat vieren ze op die dagen
- hoe heten hun belangrijkste boeken
- wat is de naam van hun gebedshuis en hoe ziet die eruit.

Een lapbook is een eenvoudig mapje met een verzameling van mini-boekjes, klepjes en ander gevouwen materiaal waarin ruimte is voor tekeningen, verhalen, chronologische info, diagrammen, ... Een lapbook kan gemaakt worden van om het even welk onderwerp. Meer informatie kun je vinden op [deze site](#).

Suggestie 9: Verfilming

Over de Tweede Wereldoorlog zijn veel films gemaakt, veel daarvan zijn gebaseerd op boeken, maar van *Oorlog zonder vrienden* is nog geen verfilming. Daar kunnen jij en een paar van je klasgenoten iets aan gaan doen.

Opdracht:

Kies een scene uit het boek dat je gaat verfilmen.

- Maak van de tekst een script
- Maak een storyboard
- Zoek een geschikte locatie
- Zorg voor geschikte apparatuur

- Zoek een regisseur en cameramensen
- Zoek kleding en accessoires die bij de periode passen
- Zoek acteurs, verdeel de rollen en leer de tekst
- Zoek gepaste achtergrond muziek

Houd een logboek bij waarin je vermeld wat je hebt gedaan en waarom je bepaalde keuzes hebt gemaakt. Vertoon je film in de klas.

- Informatie over het schrijven van een script en het maken van een storyboard vindt u [hier](#) en [hier](#)

Suggestie 10: Als het net even anders was gegaan

In 1981 schreef Herman van Veen het lied 'Als het net even anders was gegaan', waarin hij zich afvraagt hoe het leven eruit zou hebben gezien als Hitler toch de oorlog had gewonnen. In [deze link](#) vind je een opname van Herman van Veen die het lied zingt.

Opdracht:

Stel je voor dat de Nazi's inderdaad de oorlog hadden gewonnen, hoe zou jouw leven er dan uitzien? Beschrijf een gemiddelde dag in die wereld. Denk na over wat je ouders voor werk doen, wat voor kleren je aantrekt, wie je vrienden zijn, wat jullie op school doen en leren, welke televisieprogramma's je bekijkt, welke muziek je luistert, wat je in je vrije tijd doet, enzovoort. Beschrijf de dag in dagboekvorm.

Je kunt [de tekst](#) van het lied van Herman van Veen gebruiken om inspiratie op te doen.

Afronding

U kunt het project rond *Oorlog zonder vrienden* afronden door bijvoorbeeld een bezoek te brengen aan het [verzetsmuseum](#) in Amsterdam. Ter voorbereiding kunt u, afhankelijk van de leeftijd en het niveau van de leerlingen, [onderzoeksopdracht A](#) of [onderzoeksopdracht B](#) laten maken die aangeboden worden op de website van het verzetsmuseum.

Tevens kunt u een dag(deel) inplannen waarop de leerlingen hun gemaakte werk kunnen presenteren voor elkaar maar ook voor ouders, familie en andere belangstellenden.

Het zou leuk zijn als er in de school of het lokaal een (semi-) permanente plek voor het werk van de leerlingen ingeruimd wordt.

Bijlage 1: Fragmenten

Lees hoofdstuk 1 en beantwoord de volgende vragen.

1. Waarom heeft Arnolds uitspraak zoveel woede opgewekt bij de drie jongens die hem daarvoor zelfs in elkaar slaan?
2. Arnold meent dat de rector de kant van Martin, Johan en Hans zal kiezen. Ben jij het met Arnold eens? Waarom?
3. Beschrijf in het kort hoe de ouders van Arnold reageren op het incident en verklaar de verschillen.

Lees hoofdstuk 5 en beantwoord de volgende vragen.

1. Wat vindt de moeder van Arnold van het feit dat ze op zondag niet meer naar de kerk gaan?
2. Arnold vindt de maatregelen die er tegen de Joden worden genomen niet meer dan logisch: 'ze hadden het er zelf naar gemaakt'. Wat hadden de Joden dan gedaan dat ze deze maatregelen verdienen volgens Arnold?
3. Waarom besluit Arnold om Martin Jonkers te volgen?
4. Waarom blijft Arnold zo lang staan wachten in de kou?
5. Welke spullen liggen er in de woonark? Waarom zijn juist deze spullen gestolen?
6. Denk je dat Arnolds chantage plan zal werken? Waarom wel / niet?

Bijlage 2: Leesverslag.

Veel scholen en lesmethoden stellen andere eisen aan het maken van een leesverslag. Informeer dus altijd of onderstaande opzet overeenkomt met de ideeën van jouw docent

Opbouw van een leesverslag

- 1) primaire gegevens
- 2) korte samenvatting
- 3) uitwerking
- 4) eigen mening
- 5) bronvermelding

Primaire gegevens: je noteert onderstaande primaire gegevens op een apart blad:

- je noteert eerst de naam van de auteur,
- vervolgens de titel van het boek
- daarna de naam van de uitgeverij
- en de plaats en het jaar van uitgave
- indien vermeld in het boek de eerste druk van het werk
- als het boek een ondertitel heeft vermeld je die ook

Bijvoorbeeld:

Titel: Oorlog zonder vrienden

Auteur: Evert Hartman

Uitgeverij: Lemniscaat

Druk: Eerste – 1979 (gelezen: 28e – 2005)

Geef ook aan

- hoe de opbouw van het verhaal is
- Noteer het aantal bladzijden,
- Neem een afbeelding van de omslag in je verslag op en geef aan of er illustraties in het boek staan.

Samenvatting:

Maak een samenvatting van het verhaal van maximaal een half getypt A-4

Uitwerking:

a. titelverklaring:

Geef aan wat de titel zegt of wat de schrijver daarmee bedoeld kan hebben

b. motto:

Als het boek een motto heeft, noteer deze dan en leg tevens uit wat deze, volgens jou, met het verhaal te maken heeft

c. thema:

Waar gaat het boek over? Leg dit in maximaal 3 zinnen uit.

d. personages:

Leg uit welke personages in het boek een rol spelen en welke eigenschappen deze hebben. Ontwikkelen zij zich gedurende het verhaal?

e. tijd en ruimte:

Is de omgeving of de tijd waarin het verhaal zich afspeelt van belang voor het verhaal?

f. vertelperspectief:

Is er een ik-verteller, een personale verteller, een alwetende verteller?

Eigen oordeel over het boek:

Wat vind je van het boek? Omschrijf het in maximaal een half A-4.

Denk bij het beoordelen van het boek aan de volgende zaken:

- De gebeurtenissen
- De personages
- De opbouw van het verhaal
- Het taalgebruik

Bronvermelding: Geef tot slot aan welke bronnen je hebt gebruikt bij het maken van je verslag. Wees daar heel volledig in.

Bijlage 3: gebruikte links

Suggestie 3

<https://prodemos.nl/wp-content/uploads/2016/04/Een-politieke-partij-oprichten.pdf>

Suggestie 4

https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/kinderen/over-de-oorlog/digitale_expo/posters

https://en.wikipedia.org/wiki/British_propaganda_during_World_War_II

https://en.wikipedia.org/wiki/American_propaganda_during_World_War_II

Suggestie 7

<https://beeldbankwo2.nl/nl/>

<https://dsmfacts.guru/9330/>

Suggestie 8

<http://lapbooksindeklas.weebly.com/>

Suggestie 9

<https://nl.wikihow.com/Een-script-schrijven>

<https://nl.wikihow.com/Een-storyboard-maken>

Suggestie 10

<https://www.youtube.com/watch?v=VWiDy1TX7FI>

<http://www.discoveen.nl/ttalshetnet.htm>

Afronding

<https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/museum>

https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/onderwijs/onderzoeksopdracht_a

<https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/onderwijs/onderzoeksopdracht-b>

lesmaker